

*Євген Вікторович Ромінський,
науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-0897-0146*

ЛОКАЛЬНА НОРМОТВОРЧІСТЬ У ДАВНІЙ РУСІ

Постановка проблеми. Досліджуючи історію держави і права середньовічної України, у центр уваги потрапляє давньоруське суспільство та його державні утворення. І традиційно основна увага прикута виключно до невеликої кількості пам'яток княжого законодавства та церковного права. Яскравість, глибина, складність цих творів, а рівно й складність їх вивчення, що спонукає до нових все глибших пошуків, відтіняють усі інші правовідносини, що лишаються поза межами регулювання цих актів. Однак у цю тінь потрапляє абсолютна більшість правовідносин. Те, які це були правовідносини, як вони регулювалися і як виникали норми для їх упорядкування, і є предметом цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри величезну історіографію історії права Давньої Русі, локальна нормотворчість фактично не потрапляла в коло наукових інтересів дослідників. Значною мірою це зумовлено як самим характером актів, так і загальним розвитком науки, зокрема тим, що лише в останні десятиріччя наука змогла оцінити значущість для дослідження історії права берестяних грамот, церковних графіт і епіграфіки загалом тощо. Церковні ж книги, життя святих тощо, які є неймовірним джерелом з історії повсякдення, й досі лишаються загалом поза увагою історичної та історико-правової спільноти. Серед дослідників, які певним чином зачіпали цю тему, слід назвати М. Володимирського-Буданова [1], В. Сергєєвича [2], С. Веселовського [3], Б. Романова [4] та ін.

Мета статті – показати сутність і роль локальної нормотворчості в її залежності від культурних, соціальних і суспільних умов Давньої Русі. Дати теоретичну характеристику цієї нормотворчості та показати зв'язок між різними видами і формами правового регулювання, шляхами творення права, а також звернути увагу на деякі особливості термінології історичної та сучасної.

Основні результати дослідження. У сучасній догмі права локальна нормотворчість переважно пов'язується з внутрішнім регулюванням діяльності юридичних осіб і, зовсім незначною мірою, з регулюванням відносин таких юридичних осіб з іншими суб'єктами. Часто такі правові приписи в сукупності називають корпоративним правом. Така незначна сфера вживання локальної нормотворчості зумовлена широкими нормотворчими повноваженнями центральних і місцевих органів влади, які своєю діяльністю й формують систему законодавства держави. Вищенаведене є загальноновідомим і не потребує на сьогодні доведення.

Але усе радикально змінюється, якщо в центр уваги потрапляє не сучасна держава, а середньовічні державні утворення. Хоча не зовсім все – локальна нормотворчість і далі лишається тим самим корпоративним правом. Не дарма, одна з найвідоміших ідеологів теорії корпоративного права на пострадянському просторі В. Кашаніна усю добу середньовічного права назвала добою права корпоративного [5]. У середні віки корпоративне право, порівняно з державним, домінує настільки, що дійсно заслуговує на те, щоб цю назву можна було вживати на позначення цього періоду в історії європейського права загалом.

Перш ніж рушити далі, слід зробити кілька термінологічних зауваг. Сьогодні в умовах багаторічного збройного протистояння проти неоколоніальної агресії РФ постала потреба перегляду й переоцінки багатьох політичних і наукових положень, що були породжені російською імперською чи радянською наукою. Ми ставимося до цього вельми обережно, але вважаємо за потрібне надати такі пояснення. Передусім у роботі вживаються терміни «Давня Русь», «давньоруський» і похідні. На відміну від імперської історіографії, де цей термін виник для означення усієї історії до часів правління царя Петра I, ми пропонуємо його вживати як короткий заміник для позначення

чення усього ареалу поширення східнослов'янського правокультурного та політичного простору доби середньовіччя. Де давній («Ancient») є позначенням не попереднього часу, а давно зниклої прадавньої цивілізації. Також маємо зауважити, що в сучасному юридичному сенсі, князівства, що формували політичні організації в цьому просторі, не були державами. І слова «князівство», «княжіння», тобто володіння князя, його «дерєжава», правильно характеризувати як державне або перед/протодержавне утворення.

Ще одне застереження стосується звичної термінології, якою вже понад сто років заведено описувати середньовічне суспільство: «феодалі» та «феодалізм», «ремісничі цехи», «кріпосний» тощо. Ця термінологія, часто цілком прийнятна для Західної Європи, а подекуди і для наших українських земель пізнішого часу, майже не годиться для описання Давньої Русі, зокрема і тому, що слова, які вже стали усталеними термінами, несуть на собі певний спадок, якого потрібно уникати. Більшість так званих феодальних інститутів європейського середньовіччя вийшли з пізньоримського суспільства і мають там свої сильні корені. Східним слов'янам такого спадку не дісталось, й тут еволюція суспільств відбувалась інакше.

Ми вже звертали увагу на складність структури суспільства в східнослов'янських державних утвореннях [6]. Саме структури, а не системи, бо її характеризує якраз безсистемність внутрішніх різноспрямованих зв'язків. Основою цієї структури, її базовим чарунком, на відміну від сучасного суспільства, була не особа, а родова чи псевдородова корпорація. Використовуючи термінологію Новгороду, що краще простежується в джерелах, родинна корпорація – це огнище, на чолі якого стоїть огнищанин. Тут важливо зазначити, що така корпорація могла бути маленькою, охоплювати просту малу сім'ю. А могла бути доволі великою й охоплювати кілька поколінь і гілок родичів, не завжди вже ріднокровних, та їх «людей дому», тобто осіб, часто разом з сім'ями, що були в залежності, тій чи іншій, від членів цієї родини: тіуни, родинні священники, вільні наймити, полоняники, закупи, челядь, раби тощо. Такі корпорації могли охоплювати сотні осіб. Важкість праці на землі, особливо в лісовій зоні, де існувала потреба постійного захисту від розширення лісу, вимагали від людей триматися доволі великими колективами. Лише хвили чуми в першій половині та середині XIV ст. і загальний занепад, внаслідок цього, призвели до помітного зменшення великих родових корпорацій до «просто» великих сімей, де були не сотні, а десятки дорослих. Проте великі боярські родові корпорації, які охоплювали сотні дорослих осіб, відомі й пізніше і їх остаточне зникнення пов'язане з культурно-політичною еволюцією та юридичним розшаруванням суспільства. Спадком того часу були володіння аристократією в Московському цараті, Речі Посполитій чи в пізніших імперіях тисячами кріпаків, що жили на землях цих аристократів.

Псевдородова корпорація, або ж інакше конжуратія («conjuration»), об'єднання засноване на присязі, якою скріплювався установчий договір об'єднання, добре відома й для західної Європи. Отто Герхард Ексле при дослідженні цих структур підкреслює прямий зв'язок між ними та кровними колективами, тобто родами та сім'ями [7, с. 135]. Тому за ним ми і вживаємо термін «псевдородова структура». Прикладами псевдородових корпорацій треба назвати гурти промисловців, від слова «промисел», що на віддалині від своїх домівок вели певну діяльність: випас скота в степах чи лісах, рибна ловля, бобровництво, бортництво, полювання, видобування певних копалин чи ресурсів первинної обробки, як-то випалювання вугілля тощо. Також різновидом таких корпорацій були об'єднання торгових людей. Найдавніші акти стосуються новгородського купецького «Іванового сто», що відомо не пізніше ніж з середини XIV ст. Однак такі корпорації могли існувати не лише серед торгових людей, а й ремісників та ін. Іншим прикладом таких корпорацій були слободи. Час їх виникнення простежити неможливо, але, безперечно, до середини XIII ст. Вони стали дуже поширеними у XIV–XVI ст., коли відбувалися доволі помітні переміщення населення в середині усієї Давньої Русі на нові землі. Зазвичай це група молодиків, або малих сімей, що разом вели великий господарчий процес: засновували поселення, звільняли поля під пашні, розчищали лови тощо. Саме для середньовічних слобід типовою була псевдородовість – з часом ці засновані на певній угоді конжуратії ставали «родинами», їх члени вже писалися під єдиним прізвищем. Але до цього могла минути не одна сотня років.

Ці два види корпорацій становили основу структури давньоруського суспільства. Вступаючи у конфлікти й укладаючи мир, одружуючись, перебуваючи у стосунках з князями та церквою, наймаючи людей, купуючи та продаючи рабів тощо, ці корпорації створювали внутрішні та зо-

внішні зв'язки, що становило названу структуру. Ці ж чарунки виступали й первинним елементом локальної нормотворчої діяльності. Творцями того ж корпоративного права, що й сьогодні. Звісно, з великими особливостями, притаманними цілковито іншій культурі та її часу.

Як ми вже зазначали, цей рівень правового регулювання суспільства не потрапив під зосереджену увагу наукової спільноти. Зазвичай його просто поглинають загальною формулою «звичаєве право», не вдаючись до спроб розібрати більш структурно. Однак усередині таких корпорацій мало місце цілковито різне правотворення. Звичай – це практика, піднята до рівня закону. Щонайменше для сучасного права. Про суть самого слова «звичай» у Давній Русі буде мова далі. Очільник корпорації, особливо коли йдеться про родову спільноту, мав повну владу над своєю родиною і людьми дому, навіть над першими більше, ніж над другими. Члена сім'ї можна продати в рабство. А от тіуна, що уклав ряд – ні. Наймит, що працює на родину, взагалі людина вільна, бо ж так само працює за угодою. Однак це ж не сучасність, якщо людина працює на іншу людину, вона стає людиною того, на кого працює. Така людина вже обмежена в певних правах, зокрема, не може бути послухом за звичайних обставин. Вона залежна, бодай просто тим, що працює на людину. А отже, повної віри її слову, як слову вільної людини, вже немає. Це перший, найпростіший рівень локальної нормотворчості: укладаючи договір (ряд, мовою середньовічних джерел) про певну роботу, людина втрачала частинку своїх прав. Складніші, більш суттєві форми залежності вимагали і більш детального регулювання правовідносин сторін. Без сумніву, договір тіуна чи ключника, самі посади яких могли призвести до їх перетворення на рабів, вимагали не лише публічності угоди, а й доволі ретельного її змісту. Звичай, що мав вжиток у суспільстві, міг слугувати тут лише основою для такого договору, а ніяк не підміняти його. Натомість відносини щодо умов і порядку праці, особливо в полі, на промислах тощо, навряд чи регулювалися інакше, як за звичайною практикою того регіону, де відбувалася така робота [8, с. 143–177].

Інший вид локальної нормотворчості в огнищі – участь його членів у різних промислах чи торгових операціях поза межами діяльності родової корпорації. Ми не маємо відповідних джерел, сучасних подій, однак на прикладі задруги південних слов'ян пізнішого часу знаємо, що родина, відпускаючи свого члена в довгий промисел (а це могла бути й робота в місті, судноплавство тощо), могла нормативно впорядкувати відносини з ним [9, с. 29–30]. Адже його сім'я лишалася без робочих рук, та й уся корпорація втрачала робочу одиницю.

Третій аспект правотворення в родових корпораціях – отроки, тобто військові міністеріали роду. Про боярських отроків та про отроків, що супроводжували богатирів, себто воїнів-очільників чи представників типових родових корпорацій, прямо говориться в середньовічних джерелах. Отрок не раб, отрок – людина вільна, муж. Однак він чийсь отрок, а отже, так само людина не повністю повноправна, він людина дому, хоча й займає там вищі сходинки, можливо, вищі за деяких членів самої родини. В основі їх служби так само було певне нормотворення. Спираючись на княжі статuti, відомі під назвою «Руська Правда», можна беззаперечно стверджувати, що ці люди уклали договір, бо інакше це було б похолопленням, тобто перетворенням на рабів. Власне з джерел XV–XVI ст. з Московщини відомо, що там якраз цей процес перетворення людей на холопів, бойових холопів, що становили військовий почт їх власника, але все ж холопів мав місце. Щодо Давньої Русі таких звісток не маємо. Ми вже докладно зупинилися на проблемі феодалних (сеньйоральних) договорів у Давній Русі, де і звернули увагу на складність визначення змісту цих договорів [10].

Про конжуратії сказати можна не набагато більше. Без сумніву, в їх основі, так само як і в Західній Європі, лежала угода, скріплена присягою сторін. Лише щодо «Іванового сто» маємо княжу грамоту, що установлює його порядок. Однак грамота ця, безперечно, є підбіркою, коли текст середини XIV ст. приписується князю, що правив у середині XII ст. Наукова дискусія про наявність чи відсутність певної «давньої аутентичної грамоти» поки що лишається хоча й палкою, але вельми слабо насиченою аргументами. Тому маємо лише констатувати наявність такого підробленого документа. Про внутрішній устрій слобод та інших видів конжуратій практично не маємо свідчень до XV–XVI століть, а це все ж недостатньо, щоб робити однозначні висновки про те, як регулювалися їх внутрішні стосунки. У зовнішніх, з владою, іншими родовими корпораціями тощо вони виступали як єдине ціле, як один суцільний організм.

Переходячи до зовнішніх зв'язків родових і псевдородових корпорацій, у контексті проблеми локального нормотворення, то перш за все слід згадати проблему конфліктів і примирення. При-

мирні договори, бодай їх і мало дійшло до сьогодні, становили окрему форму праворегулювання. Знов-таки, ці питання вже були предметом спеціального дослідження.

Іншою сферою локального праворегулювання слід назвати визначення відносин між родовими корпораціями та ієрархічними структурами: князем, городом, церквою, монастирями тощо. Княжі статuti, як світські, так і церковні, щонайменше відомі науці сьогодні, лише найменшою мірою регулювали ці відносини. Певні питання регулювалися прямим приписами князів, відлуння яких у формі записів до правових книг нам доступні. Згодом саме таке впорядкування відносин шляхом надання князями чи, з часом, королями певних прав чи визначення обов'язків через індивідуальні грамоти стане вкрай поширеним, але до початку XIV ст. невідоме зовсім, а до кінця того ж століття відоме у дуже незначній кількості актів. Однак відомо нам і про широке коло договірних відносин князів з їх боярами, очільниками таких самих родових корпорацій.

Натомість стосунки між городом, не кажучи вже про сільське поселення, як суб'єктом право-відносин і родовою корпорацією вкриті таємницею минулого. Літописці не бачили в цьому чогось цікавого і нетипового, а тому й не звертали на це уваги. Актив же відповідного типу на час написання статті невідомо. Наукова дискусія про правотворчість міського віча та верві, як певної сільської територіальної громади, є досі так само палкою, але здебільшого політико-культурною, аніж заснованою на джерелах. Наразі з джерел взагалі невідомо чіткого визначення якихось територіальних громад, окрім «города» та «околиць». Давньоруський термін «село», як давно визначено, позначає певну маєтність, господарські та жилі будинки й протиставлявся не місту, а «товару» – тимчасовому табору. Оскільки в пізніший час дроблення княжих володінь та одночасна централізація влади призведуть до того, що поза межами так званих вічевих республік стосунки родових корпорацій з городом просто зникнуть, у цьому питанні навіть пізніший матеріал не дає змоги пролити світло на минуле.

Окрему проблему становить церква, яка існує у двох формах – церкви під загальною орудою єпископії і метрополії, а також монастирі, які хоча й перебували формально під рукою ієрархів церкви, але були цілковито самостійними соціоправовими структурами. Почати слід з того, що сама церква виступала величезною корпорацією. І на відміну від родових корпорацій, вона була цілком системною. Це дещо замулює око дослідникам, що часом починають підіймати роль церкви дуже високо, хоча до межі XV і XVI ст. джерела не дають тому підтвердження. Але формально єдина системна церковна корпорація видається дуже міцною поряд з іншими безсистемними структурами. Проте від культури суспільства не відірватися, і церква в Давній Русі була цілком просякнута місцевою традицією.

Формально цілком ієрархічне життя церкви підкорялося виключно правовим приписам. Однак велика кількість повчальних слів і настанов давньоруських церковних ієрархів донесли до нас цілковито іншу картину. Якщо релігійні канони загалом ще сприймалися хоча б самими церковними діячами, що, однак, не позбавило церкву щонайменше двох хвиль системного оновлення церковних книг, а як найвища точка – так звана реформа патріарха Никона і церковний розкол XVII ст., то норми щодо співжиття відкидалися постійно. Ченці та священники судилися у світських судах, приносили присяги, робили хресне цілування на договорах тощо. Навіть митрополити укладали договори нормативно-правового змісту зі світськими князями.

Ще більш унікальний характер мало правове регулювання життя монастирів. Окрім ченців, які підкорялися передусім своєму «закону», тобто статуту обителі, монастир мав велику кількість залежних від нього людей, являючи собою таку корпорацію в корпорації. Окрім власне тих категорій населення, які за княжими статутами мали бути під рукою церкви, монастирі підкоряли своїй волі родові корпорації, мали, хоча й ближче до кінця середньовіччя, свої військові підрозділи з отроків, мали монастирі й рабів. Причому стосунки ці були неймовірно різнобічними та насиченими. Джерела навіть кінця XVII ст., часу вже доволі далекого від Давньої Русі, зображують все ще дуже різнобарвні правовідносини монастиря як корпорації, а також настоятелів, ченців і людей монастиря, як між собою, так і в стосунках з зовнішнім світом. Ситуація, коли монастир судиться зі своїми підлеглими людьми, яких він за наданим йому правом сам мав би судити, у світському суді, а предметом виступають «звичаї» щодо залежності й повинностей, є не дивним винятком, а скоріше нормою, добре відомою за джерелами.

І ось тут потрібно спинитися на проблемі «звичаю» в Давній Русі. Саме на прикладі церковних актів і творів вдається визначити порядок вживання цього слова. Так, саме там ми знаходимо такі формули: «обычай устави», «дрругых попов обычай», «неразумныхъ звичайв». Звичай не відривається від уставу, себто нормативного припису, звичай запроваджує своєю волею ігумен, що теж є приписом уповноваженої особи. В усіх цих випадках перед нами явно не посилання на правові звичай, а радше позначення певних настанов такими, що перебувають у широкому вжитку, як наразі використовується слово «завичай» [11, с. 324–325]. Отже, давньоруський термін «звичай» – це не певна форма нормотворення, а позначення певного чинного положення, зокрема і нормативно-правового, незалежно від порядку його впровадження.

Нарешті, кілька слів про ще одну сферу локального нормотворення. Це стосунки князя з його людьми: дружиною, двором, боярами, міністеріалами, челяддю, рабами. Князь стосовно цих осіб виступав таким самим огнищанином стосовно свого огнища. Так, навряд чи князь продавав би свою родину у рабство, все ж сакральність особи княжого роду була універсальною. Однак перетворити молодших братів, а ще й дітей чи племінників на ізгоїв, вигнати їх з їх володінь, виселити в іншу країну... Це та межа, де родове та політичне переплітаються так міцно, що не дають розвести їх. Стосовно ж інших людей виступали ті ж правила, що і в родових корпораціях. Хіба що ще менша ймовірність існування якогось звичного «звичаєвого» порядку впорядкування відносин з його мужами і отроками, оскільки до князя ці люди стікалися з усієї Європи, з Великого степу, а іноді й з Кавказу та навіть мусульманських країн.

Висновки. Дослідження держави та права Давньої Русі неможливе без уваги до усіх щаблів нормативного регулювання. Лише тоді можна створити належну картину суспільства та права та саме тоді історико-правова картина стає більш наближеною до реальності. Локальна правотворчість вітчизняного середньовіччя, теоретично нічим не відмінна від сьогоденної: корпоративні структури врегульовують ті сфери, які не врегульовані законодавством. Але кожне з названих слів має відповідати реальним особливостям тієї культури, в якій воно існує. Описане словами тієї далекої доби, воно видається зовсім іншим. Однак природа права тому і є настільки універсальною, що зміна картини не зачіпає сутності основ. Не має значення, коли відбуваються ті чи інші події. Взявши історичний матеріал, за умови належних знань його цілком можливо розкрити крізь ті правові концепції, які у своєму розвитку сформувала наука теорії права.

Список використаних джерел

1. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. 7-е изд. Петроград–Киев, 1915. 699 с.
2. Сергеевич В. И. Русские юридические древности. Т. 1: Территория и население. 3-е изд., с переменами и доп. С.-Петербург, 1909. 689 с.; Т. 2: Вече и князь; Советники князя. 3-е изд., с переменами и доп. С.-Петербург, 1908. 654 с.; Т. 3: Землевладение. Тягло. Порядок обложения. С.-Петербург, 1903. 496 с.
3. Веселовский С. Б. Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси. Т. 1, ч. 1–2. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1947. 496 с.
4. Романов Б. А. Люди и нравы древней Руси. Москва–Ленинград: Наука, 1966. 240 с.
5. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права: современные трактовки и новые подходы: учеб. пособие. Москва: Юрист, 1999. 333 с.
6. Ромінський Є. В. Клятва, присяга і договір у політико-правовому повсякденні східнослов'янських державних утворень X–XIV ст. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 227–235.
7. Эксле О. Г. Действительность и знание: очерки социальной истории Средневековья / пер. с немецкого и предисловие Ю. Арнаутовой. Москва: Новое литературное обозрение, 2007. 360 с.
8. Правовий звичай як джерело українського права. IX–XIX ст. / за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2006. 280 с.
9. Ковалевский М. Первобытное право. Вып. 1: Род. Москва, 1886. 168 с.
10. Ромінський Є. В. Роль договору як джерела (форми) права у формуванні правової основи феодальних (васально-сеньйоральних) відносин у Київській Русі. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 27–34.
11. Ромінський Є. В. Термінологічні аспекти дослідження правового спадку середньовічної Русі: між юриспруденцією, історією та джерелом. *Середньовічна Русь: проблеми термінології* / за ред. В. Нагірного та М. Волощука. Івано-Франківськ–Краків, 2018. С. 321–333 (COLLOQUIA RUSSICA Series II, vol. 4).

References

1. Vladimirskij-Budanov M. F. Obzor istorii russkogo prava. 7-e izd. Petrograd–Kiev, 1915. 699 s.
2. Sergeevich V. I. Russkie yuridicheskie drevnosti. T. 1: Territoriya i naselenie. 3-e izd., s peremenami i dop. S.-Peterburg, 1909. 689 s.; T. 2: Veche i knyaz'; Sovetniki knyazya. 3-e izd., s peremenami i dop. S.-Peterburg, 1908. 654 s.; T. 3: Zemlevladienie. Tyaglo. Poryadok oblozheniya. S.-Peterburg, 1903. 496 s.
3. Veselovskij S. B. Feodal'noe zemlevladienie v Severo-Vostochnoj Rusi. T. 1, ch. 1–2. Moskva–Leningrad: Izd. AN SSSR, 1947. 496 s.
4. Romanov B. A. Lyudi i nrayy drevnej Rusi. Moskva–Leningrad: Nauka, 1966. 240 s.
5. Kashanina T. V. Proiskhozhdenie gosudarstva i prava: Sovremennye traktovki i novye podhody: ucheb. posobie. Moskva: Yurist, 1999. 333 s.
6. Rominskyi Ye. V. Kliatva, prysiaha i dohovir u polityko-pravovomu povsiakdenni skhidnoslovianskykh derzhavnykh utvoren X–XIV st. *Pravova derzhava*. 2022. Vyp. 33. S. 227–235.
7. Eksle O. G. Dejstvitel'nost' i znanie: ocherki social'noj istorii Srednevekov'ya / Per. s nemeckogo i predislovie YU. Arnautovoj. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2007. 360 s.
8. Pravovyj zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava. IX–XIX st. / Za red. I. B. Usenka. Kyiv: Naukova dumka, 2006. 280 s.
9. Kovalevskij M. *Pervobytnoe pravo*. Vyp. 1: Rod. Moskva, 1886. 168 s.
10. Rominskyi Ye. V. Rol dohovoru yak dzherela (formy) prava u formuvanni pravovoi osnovy feodalnykh (vasalno-senioralnykh) vidnosyn u Kyivskii Rusi. *Pravova derzhava*. 2013. Vyp. 24. S. 27–34.
11. Rominskyi Ye. V. Terminologichni aspekty doslidzhennia pravovoho spadku serednovichnoi Rusi: mizh yurysprudentsiieiu, istoriieiu ta dzherelom. *Serednovichna Rus: problemy terminologii* / Za red. V. Nahirnoho ta M. Voloshchuka. Ivano-Frankivsk–Krakiv, 2018. S. 321–333 (COLLOQUIA RUSSICA Series II, vol. 4).

Ромінський Є. В. Локальна нормотворчість у Давній Русі

Предметом цього дослідження виступають шляхи і методи регулювання правовідносин на місцевому рівні в середньовічній Україні. Основна увага приділена державним утворенням східнослов'янського правокультурного та політичного простору XI–XIV ст.

Розкривається складна структура суспільства Давньої Русі, її характерні риси і базові елементи. Основою суспільства слугували родинні та псевдорозинні корпоративні структури. Ці структури включали як певні родини, клани, великі та малі сім'ї, так і численних «людей дому», тобто людей, які перебували у різних видах правової залежності. Звертається увага на те, як ці корпорації як нормотворчі суб'єкти регулювали відносини в середині себе, так і між собою. Розкривається договірна природа псевдорозинних корпоративних структур, відповідником яких у Західній Європі є «conjuration».

Окремий предмет дослідження становлять церковні інституції та монастирі, які утворювали окремі корпоративні структури зі своєю власною системою регулювання, яка поєднувала як низхідне нормативне праворегулювання, так і локальну нормотворчість, яка могла вступати в конфлікт з таким централізованим праворегулюванням.

Також увага приділена термінологічним проблемам і їх вирішенню на сучасному етапі, необхідності як актуалізувати існуючу наукову термінологію, так і обережно ставитися до термінології минулого.

Ключові слова: середньовічна Україна, східнослов'янські державні утворення, Давня Русь, середньовічне право, давньоруське право, джерело (форма) права, нормативно-правовий договір, історія держави і права.

Rominskyi Ye. V. Local rule-making in Ancient Rus'

The subject of this study is the ways and methods of regulating legal relations at the local level in medieval Ukraine. The main attention is paid to the state formations of the East Slavic legal-cultural and political space of the 11th–14th centuries.

The legal reality of Ancient Rus' was characterized by limited centralized legal regulation. In contrast to the Middle Ages of Western Europe, rulers in Ancient Rus' did very little to create laws. As a result of this policy, a significant part of legal relations had to be settled at the local level. The unique social structure of Ancient Rus', which did not know self-governing urban communities, did not know self-governing craft guilds, etc., also contributed to this.

The complex structure of the society of Ancient Rus', its characteristic features and basic elements is revealed. Family and pseudo-family corporate structures served as the basis of society. These structures included certain families, clans, large and small families, as well as numerous «people of the house», that is, people who were in various types of legal dependence. Attention is drawn to how these corporations, as rule-making subjects, regulated

relations within themselves and among themselves. The contractual nature of pseudo-family corporate structures, whose counterpart in Western Europe is «conjuration», is revealed.

Ancient Rus' was characterized by the lack of legal formalization of the division of society into estates. At the same time, a significant number of types of forms of early feudal and ministerial dependence, as well as slavery, are known. There is no record of the existence of proper laws, or of the regulation of such relations of dependence through tradition. Thus, dependency relations in all their forms were mostly to be regulated by local law acts, in particular by law-making treaties. And the more complex the form of dependence was, the more complex was the legal act regulating it.

A separate subject of research is church institutions and monasteries, which formed separate corporate structures with their own regulatory system, which combined both downward normative legal regulation and local rulemaking, which could come into conflict with such centralized legal regulation.

Attention is also paid to terminological problems and their solution at the modern stage. It is necessary both to update the existing scientific terminology and to be cautious about the terminology of the past. The peculiarities of the use of the word «custom» (zvychay) in the medieval society of Ancient Rus'. Examples from church literature illustrate how this word was used precisely in a legal sense, which is quite different from the modern legal understanding of legal custom.

Key words: Medieval Ukraine, East Slavic state formations, Ancient Rus', Medieval Law, Ancient Rus' Law, law-making treaty, Source of Law, Legal history.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-314-320